

СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЛІТЕРАТУРНІ ТА ХУДОЖНІ ТВОРИ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ

ESTABLISHMENT OF LEGAL REGULATION OF PROTECTION OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS ON LITERARY AND ARTISTIC WORKS IN EUROPEAN COUNTRIES

Васильєв Є.О., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри історії держави і права України і зарубіжних країн
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглядається питання щодо часу виникнення авторського права, наводяться міркування дослідників із приводу формування певних елементів авторського права в період античності. Автор погоджується з доводами щодо відсутності в античному праві норм, спрямованих на охорону права інтелектуальної власності.

На прикладі Франції розкриваються специфічні умови видавничої діяльності в середньовічній Європі. Відзначається, що поновлення інтересу до літературних творів у період пізнього середньовіччя не призвело до врегулювання відносин між автором та видавцем літературних творів. На переконання автора, суттєвим поштовхом для подальшого розвитку видавничої справи стає винайдення Й. Гутенбергом способу друкарства рухливими літерами. Автором також досліджуються перші європейські привілеї на користь видавців, які наділяли їх виключними правами на друк літературних творів.

Досліджуються положення Статуту королеви Анни 1710 року, який традиційно вважається першим джерелом авторського права. Також розглядаються передумови до прийняття французьких королівських указів 1777 року, які обмежували монополні права видавців на друк літературних творів, а також наділяли автора та його спадкоємців правом користуватись довічним привілеєм щодо літературних творів, доки вони не відступлять такі права на користь видавця. Досліджуються суттєві зміни в розвитку концепції авторського права у зв'язку з прийняттям у Франції революційного закону 1793 року. Відзначається, що авторське право Франції наприкінці XIX ст. звільняється від пережитків попередніх часів, права автора літературного твору не залежать від видання будь-яких привілеїв та визнаються за автором за фактом створення ним літературного твору.

Розглядається тенденція до поступового розширення кола об'єктів права інтелектуальної власності, які підлягали правовій охороні в країнах Європи XVIII – XIX ст.ст. Також досліджено низку міждержавних угод XIX ст. щодо охорони та взаємного визнання авторських прав. Крім того, автором приділено увагу передумовам укладення Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів 1886 р. Відзначається, що Бернська конвенція 1886 р. передбачала універсальний національний режим правової охорони для об'єктів авторського права, що походять з будь-якої країни-учасниці.

Ключові слова: інтелектуальна власність, авторське право, твори, літературні твори, художні твори.

The article considers the question of the time of origin of copyright, the views of researchers on the formation of certain elements of copyright in antiquity. The author agrees with the arguments about the lack of norms in ancient law aimed at protecting intellectual property rights.

The example of France reveals the specific conditions of publishing in medieval Europe. It is noted that the resumption of interest in literary works in the late Middle Ages did not lead to the settlement of relations between the author and publisher of literary works. According to the author, a significant impetus for the further development of publishing is the invention of J. Gutenberg's method of printing in movable type. The author also explores the first European privileges in favor of publishers, who gave them exclusive rights to print literary works.

The provisions of the Statute of Queen Anne of 1710, which is traditionally considered the first source of copyright, are studied. The preconditions for the adoption of the French royal decrees of 1777, which limited the monopoly rights of publishers to print literary works, and gave the author and his heirs the right to enjoy lifelong privilege in literary works until they cede such rights in favor of the publisher. Significant changes in the development of the concept of copyright are being studied in connection with the adoption of the revolutionary law of 1793 in France. It is noted that the copyright of France in the late XIX century freed from the remnants of previous times, the rights of the author of a literary work do not depend on the publication of any privileges and are recognized by the author upon the fact that he created a literary work.

The tendency to gradual expansion of the range of intellectual property rights that were subject to legal protection in European countries of the XVIII-XIX centuries is considered. A number of interstate agreements of the XIX century have on the protection and mutual recognition of copyright also been studied. In addition, the author pays attention to the preconditions for the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works of 1886. It is noted that the Berne Convention of 1886 provided a universal national legal regime for copyright objects originating from any member state.

Key words: intellectual property, copyright, works, literary works, works of art.

Історія розвитку авторського права в різних аспектах досліджувалась у роботах вітчизняних та зарубіжних учених, таких як Е. Армстронг, В. Валле, В.В. Вірченко, М.К. Док, В.С. Дроб'язко, Р.В. Дроб'язко, Р. Дюма, Р.С. Еннан, К.О. Ільницький, О.С. Кочина, Д. Ліпшик, С.А. Муромцев, І.А. Покровський, Л. Рено, Л. Тулієз, Г.Ф. Шершеневич, Р.Б. Шишка, П. Флорансон та ін. Мета статті – виявлення передумов та головних етапів формування правової охорони літературних і художніх творів у країнах Європи, започаткування міжнародно-правового регулювання охорони авторських прав.

Завданням дослідження є виявлення закономірностей у розвитку правового регулювання охорони авторського права в країнах Європи у XVI – XIX ст.ст. Новизна роботи полягає в комплексному історико-правовому аналізі правових джерел, що регулювали права авторів та видавців щодо відтворення творів у досліджуваній період, а також історичних обставин, що впливали на започаткування правової охорони прав авторів літературних та художніх творів.

Питання щодо часу виникнення авторського права неодноразово підіймалось у найрізноманітніших наукових дослідженнях історії авторського права. Так, на думку Р.С. Еннана, незважаючи на те, що в римському праві нема прямих натяків на врегулювання відносин інтелектуальної власності на результати творчої діяльності, необхідно відзначити досить яскравий розвиток мистецтва та культури тих часів, а також відзначити поступове формування певних елементів авторського права. В обґрунтування цих поглядів Р.С. Еннан вказує, що римські автори розуміли, що оприлюднення та використання твору зачіпає як їхні інтелектуальні, так і особисті права, авторів надавали можливість приймати рішення щодо оприлюднення свого твору, а запозичення іншого твору чи його спотворення (перекручення) різко засуджувалося ще за часів античності. Як аргумент на користь існування елементів авторського права в роботі Р.С. Еннана також згадується заборона щодо висміювання та образи гідності конкретних фізичних осіб у творах і постановках, зокрема

визнання правопорушенням, за «Інституціями» Гая, написання й оприлюднення книги чи вірша з метою зганьбити особу [1, с. 77].

Подібні міркування можна зустріти також у дослідженні В.В. Вірченко, яка зазначає, що у Стародавній Греції літературні та драматичні твори користувалися попитом, а їхні автори – повагою з боку суспільства, але водночас деякі автори іноді намагалися копіювати стиль відомих драматургів або навіть запозичували фрагменти їхніх творів. Наслідком цього стало запровадження в багатьох грецьких полісах правил, згідно з якими оригінали творів відомих авторів, таких як Платон, Есхіл, Софокл, передавалися на зберігання до публічної бібліотеки як своєрідні еталони для того, щоб можна було встановити оригінальність копії відповідного твору, а також відповідність театральної постанови драматичному твору, на якому вона ґрунтується [2, с. 126].

На протипагу цьому І.А. Покровський стверджував, що не тільки в правових системах примітивних народів, але навіть ще в праві римському духовна діяльність подібного роду не давала жодних суб'єктивних прав на її продукти їхнім авторам і не мала жодного правового захисту, кожен міг опублікувати чи відтворити без згоди автора його твір, здійснити його технічний винахід. За його переконанням, наскільки мало цінувалася в римському праві духовна діяльність сама по собі, видно вже з того, що в класичну епоху, наприклад, поема, написана на чужому письмовому матеріалі, або картина, намальована на чужій дошці, належали не поетові чи художнику, а власнику писального матеріалу або дошки. Більше того, дійсно рішучим моментом у справі вироблення авторського права І.А. Покровський вважав французький революційний закон 1793 року, що став базисом для подальшого розвитку авторського права в ХІХ столітті у всій Європі [3, с. 133–134].

За переконанням Г.Ф. Шершеневича, авторське право у вигляді виключного права поширення свого твору є продуктом новітніх технічних та економічних умов суспільного життя та було далеким стародавньому світу. Він стверджував, що коли греки радо зустрічали своїх співаків гостинним прийомом, то це ще не дає підстав вбачати в цьому витоки авторського права, оскільки, по-перше, воно не мало юридичного характеру і, по-друге, винагорода не завжди відповідала приналежності пісні її виконавцю, насамкінець тому, що було відсутнє виключне право відтворення [4, с. 75].

Г.Ф. Шершеневич відзначає, що римське суспільство мало високий ступінь освіченості, що зумовлювало його потребу в читанні, в духовній їжі, при цьому пропозиція книг була доволі значною, а поширенню книг у суспільстві також мала сприяти їх вражаюча низька вартість. Твори найбільш популярних римських поетів – Горация, Овідія, Марціала – навіть за відсутності друкарського устаткування виготовлялись шляхом переписування тисячами примірниками та розсилались по всій території імперії [4, с. 77–78].

Неврегульованість цього питання у правових пам'ятках того часу частково пояснюється ним тодішніми поглядами римлян на літературну працю та соціальне становище авторів, коли автор власними зусиллями ледь-ледь міг пробити собі дорогу та мав домагатись підтримки відомого покровителя науки та мистецтва. Поодинокі факти отримання давньоримськими поетами – авторами пісень – значної винагороди за їхні твори, на думку Г.Ф. Шершеневича, ще не можуть розглядатись як докази існування авторського права в його сучасному розумінні [4, с. 78–79].

На наш погляд, незважаючи на безсумнівні досягнення античних авторів літературних та художніх творів, варто погодитись з думкою більшості дослідників історії права інтелектуальної власності щодо відсутності в античному праві норм, спрямованих на охорону права інтелектуаль-

ної власності. Твори античних авторів так і не набули специфічної правової охорони, відмінної від речових прав власників їхніх матеріальних носіїв.

Середньовічна Європа, що досить тривалий час перебувала в культурному занепаді, не відчувала масової потреби в літературній і художній діяльності. Як відзначає Г.Ф. Шершеневич, часи настільки змінились, що навіть найвищі суспільні прошарки були далекі від грамотності, більшість графів і баронів не вміли ні читати, ні писати. В умовах непристосованості середньовічного суспільства до сприйняття освіти через неспроможність читати літературні твори його духовні потреби задовольнялись переважно піснями. Письмова література тих часів знайшла свій притулок у монастирях, де зосереджувались знання, наука та філософія Середньовіччя [4, с. 80].

Французький дослідник Л. Тулієз із цього приводу зазначав, що читачів було справді менше, ніж будь-коли, а методи відтворення творів не вдосконалювались. Чимало книг цього періоду навіть не мали імені автора, чи то з його скромності, чи в знак остраху, який слава вселяла побожним письменникам. У багатьох випадках такі твори були колективною роботою цілого співтовариства й узагальнюють, так би мовити, ідеї, які вони викладають [5, с. 175].

Через вкрай обмежений попит та пропозиція інтелектуальної праці середньовічна книжкова торгівля була малорозвиненою, її існування обмежувалось низкою осередків. У середньовічній Франції книжкова торгівля була прерогативою видавців під найменуванням *librarii* або *stationarii* – особливої корпорації, що перебувала під наглядом Паризького університету. Завдання університету, за словами Г.Ф. Шершеневича, полягало в нагляді за правильністю видання твору, відсутності в ньому суттєвих опісок, а також у встановленні продажної ціни книги [4, с. 82].

З початком Відродження література та наука повертаються у світське життя. Французькі королі, що відновили свої прерогативи, засновують університет, який приваблює чимало студентів з усіх боків. Із піднесенням рівня освіти видавничої діяльності монастирів уже не вистачає для забезпечення рукописами студентської молоді, яка проявляє інтерес до творів класичних авторів. З цією метою засновуються копіювальні заклади та розмножуються копії класичних творів. Книгарня народжується і стає корпорацією, що підлягала контролю та юрисдикції університету, який її підтримував. Діяльність книжкових торговців обмежується набережною Сорбонни, їх чисельність була фіксованою, але вони користувались привілеями, правами та пільгами, наданими вчителям і школярам, були певним чином частиною університетського органу та не належали до купецтва. Відтепер саме університету належала провідна роль у видавничій діяльності, він затверджував видання, перевіряв їх на відсутність помилок і навіть устанавлював ціну реалізації літературних творів [5, с. 178].

Поновлення інтересу до літературних творів у період пізнього Середньовіччя водночас не призвело до врегулювання відносин між автором та видавцем літературних творів. На той час ціна навіть самого звичайного рукопису була непомірною, їх було досить мало, а праця переписувача була величезною. Л. Тулієз щодо цього зазначає: «Автор часто був надто щасливий, що його скопіювали, та був далекий від думки про те, щоб претендувати на право власності; він сприймав це радше як данину шани його праці». Крім того, робота переписувача носила майже таємний характер, її було легко приховати, особливо коли продаж рукописів відбувався з рук у руки. Отже, придушення підробки було б майже неможливим і, судячи з усього, безсилем [5, с. 179]. Висока вартість творів, а також незначне поширення освіти, відсутність матеріальних вимог з боку авторів того часу, існування яких забезпечувалось іншим шляхом, на думку Г.Ф. Шершеневича, не давало ні економічних, ні соціальних умов для виникнення інституту авторського права [4, с. 83].

Суттєвим поштовхом для подальшого розвитку видавничої справи стає винайдення Йоганном Гутенбергом у середині XV століття способу друкарства рухливими літерами. В умовах відродження інтересу до античної спадщини винахід Гутенберга використовувався насамперед для відтворення класичних творів, а також творів духовного характеру. Ці обставини, на думку Г.Ф. Шершеневича, мали вплив на історичний розвиток авторського права, оскільки друком виходили твори давно померлих авторів, тому були відсутні особи, які б мали майновий інтерес від поширення таких творів [4, с. 84]. Автори, що ніколи не отримували винагороди за видання своїх творів, на думку С.А. Муромцева, не могли раптом захопитись ідеєю необхідності та справедливості авторської винагороди [6, с. 355].

Водночас відсутність майнових інтересів авторів класичних творів чи їхніх нащадків ще не давала підстав для вільного відтворення таких творів. Видавнича діяльність із впровадженням винаходу Й. Гутенберга стає галуззю промислової діяльності, яка пов'язується із суттєвими витратами не лише на папір, станки, найману працю, але й на вичитування та виправлення текстів манускриптів. Видавці, які брали на себе тягар першого видання твору та прагнули здійснити його сумлінно, несли суттєво більші витрати, ніж звичайна вартість відтворення твору на друкарському обладнанні.

С.А. Муромцев зазначає, що чим більш поширеним серед публіки був давній твір, тим дорожчим ставало його видання, оскільки було необхідно придбати чимало рукописів, порівняти їх між собою та виправити зіпсований текст. Натомість контрафактори, які не несли подібних редакційних витрат, могли продавати передруковані твори дешевше за продукцію їхніх видавців, чим спричиняли для видавців суттєві збитки. За таких обставин утвердилась думка про те, що встановленню захисту авторських інтересів передувала потреба в захисті промислових інтересів видавців.

Перші європейські акти в галузі авторського права мали характер приватних привілеїв, їх поява пов'язується з прагненням видавців здобути захист від недобросовісної конкуренції та контрафакції продукції. Представники державної влади, до яких звертались видавці з проханнями про заступництво, вже відчували спільність власних та державних інтересів з інтересами промисловості. За словами С.А. Муромцева, правителі знайшли справедливим закріплення за видавцями права виключного продажу літературних творів на такий строк, що дозволяв отримати з відсотками той капітал, що був витрачений на видавництво. Більше того, таке заступництво над видавцями відкривало для урядів можливість стягнення з видавців особливої плати, а також набути засоби нагляду за літературою, які можна було використовувати з метою цензури [6, с. 356].

Із поширенням винаходу Й. Гутенберга в країнах Європи особи, які започатковували друкарську діяльність у певній місцевості, домагались надання їм виключних прав на видання та реалізацію книжок. Одним із розвинених центрів видавничої діяльності наприкінці XV століття стає Венеційська республіка. У вересні 1469 року Йоганн де Спіра, що отримав від уряду Венеції привілей на видання і реалізацію книжок, навіть погрожував штрафами та конфіскацією інструментів і книг будь-кому, хто спробує зайнятися друкарством. Поява такого значного привілею на користь приватної особи пояснювалась тим, що друкарство на той час в Італії все ще було відносно новинкою і Венеція скористалася можливістю отримати послуги друкаря, який був добре кваліфікованим і готовим оселитися в місті. Цей привілей поширювався на видавничу діяльність і реалізацію книг загалом, тож його чинність не була пов'язана із захистом права на відтворення конкретних творів [7, с. 2].

По мірі розвитку видавничої діяльності та поширення друкарського устаткування охорона починає надаватись

конкретним творам. Конкретна книга на прохання автора, видавця чи друкаря могла претендувати на привілей. Найперша форма такого привілею датується 1479 роком, коли Стефан Дольд, Георг Рейзер та Йоганн Беккенхуб здобули від Рудольфа фон Шеренберга, єпископа Вюрцбурзького, виключне право друкувати Вюрцбурзький брєвіар, який був виданий 20 вересня 1479 року. У 1481 році герцог Міланський надав шестирічний привілей на книгу Йоганна Сімонетті «Сфорца» на користь видавця Антоніуса Заротт та його партнерів. Твір Сімонетті прославив родину Сфорца, тому герцог визнав, що його друк було здійснено за його підтримки («hortatu nostro»), а герцогський патент заборонив будь-кому іншому друкувати твір у його домініонах протягом шести років або ввозити його копії, надруковані деінде, під страхом штрафу у 200 дукатів. Із встановленням влади французького короля Людовіка XII над Міланським герцогством наприкінці XV століття практика видання привілеїв видавцям була збережена [7, с. 3].

Згідно з дослідженням Е. Армстронг, перший привілей Венеційської республіки на книгу був виданий письменнику Марку Антоніо Сабелліко (Marc Antonio Sabellico) у 1486 році. Автор здобував дозвіл на друк свого твору «Rerum venetarum ab urbe condita opus», а всім іншим, крім вибраного ним друкаря, заборонялось передруковувати його на території Венеції під страхом штрафу в 500 дукатів. [7, с. 7].

Перші згадки про привілеї щодо літературних творів у Іспанії датовані 1498 роком, коли доктор Хуліано Гутьєррес, лікар короля Фердинанда і королеви Ізабелли, опублікував свою книгу про лікування жовчних каменів «De la cura de la piedra», яка супроводжувалась королівським привілеєм, через що ніхто інший не повинен друкувати або продавати цей твір. Практика королівських привілеїв щодо літературних творів на початку XV століття була відома також у Португалії, де на титульному аркуші творів з'являється вказівка на їх видання на підставі королівського привілею. Переклад твору Марко Поло, що був опублікований у Португалії у 1502 році, містив застереження: «З привілеєм нашого пана короля ніхто не повинен друкувати цю книгу і не продавати її в усіх його королівствах і володіннях без дозволу Валентіма Фернандеса під страхом покарань, визначених привілеєм, у розмірі 110 реалів» [7, с. 8].

У Польському королівстві перший задокументований книжковий привілей був наданий у Кракові 30 вересня 1505 року королем Олександром на користь Йоганна Галлера. Особливість цього привілею полягала в тому, що ним охоронялись усі твори, що були надруковані володільцем привілею. Жоден друкар чи книготорговець, місцевий чи іноземець, не міг ввозити до Польщі чи продавати в королівстві будь-яку книгу, яку надрукував Галлер, а будь-які примірники, що були продані всупереч цьому привілею, мали бути конфісковані на користь Галлера. Подібний привілей також можна зустріти в Шотландії, де Джеймс IV 15 вересня 1507 року дав дозвіл Уолтеру Чепмену та Ендрю Міллару створити друкарню в Единбурзі з привілеєм, який забороняв імпорту надрукованих ними книг з інших місць [7, с. 8].

Перший французький привілей на літературний твір був наданий у 1507 році французькому композитору, співаку, хормейстеру та поету епохи Відродження Елою д'Амервалло (Eloy d'Amerval) на його поему «Le livre de la deablerie» [8, с. 20]. В Англії одними з перших привілеїв на видання творів були привілеї, надані королівському печатнику Ричарду Пінсону (Richard Pynson) з 1508 по 1520 роки, які передбачали його виняткове право на відтворення і поширення творів та забороняли іншим особам друкувати ці твори після їх початкового опублікування [9, с. 132].

На прикладі багатьох європейських країн можна побачити, що з поширенням друкарської діяльності з'являється

потреба в захисті інтересів видавців літературних творів, однак за відсутності на той час нормативного регулювання видавничої справи поширеним засобом захисту інтересів окремих видавців стають даровані європейськими правителями привілеї. Водночас невдовзі стає очевидним, що стрімкий розвиток видавничої справи в країнах Європи на початку XVI століття подекуди також спричиняє започаткування цензури друкованих видань, а також намагання держави впорядкувати видавничу діяльність у перших нормативних актах.

Англійським королем Генріхом VIII у 1538 році була видана прокламація (*a Proclamation Prohibiting Unlicensed Printing of Scripture*), що забороняла відтворення та опублікування релігійних та інших книг без виданого дозволу, а також ввезення творів англійською мовою, надрукованих у континентальній Європі. На території Італії цензура друкованих видань була започаткована з 1545 року з виданням Венеційського статуту, у Франції – з 1547 року на підставі королівського указу про контроль за цензурою книг.

Видавці та книготорговці з метою захисту своїх інтересів нерідко об'єднувались у гільдії та інші професійні об'єднання. Найбільш згуртованими виявились англійські книготорговці, які у 1557 році домоглись від англійського уряду надання спеціального привілею для Гільдії книготорговців (*Royal Charter of the Company of Stationers*), що визначав її правовий статус, а також надав їй виключне право на відтворення та розповсюдження книг на території Англії. Цим привілеєм також визначався порядок видачі ліцензій Гільдією книготорговців. Прерогативи англійської Гільдії книготорговців стали ще більш відчутними з 1637 року у зв'язку з затвердженням Зоряною палатою нового порядку опублікування літературних творів, який не дозволяв передавати літературний твір до друкарні без його попередньої реєстрації в Гільдії книготорговців, а на самому творі стає обов'язковим зазначення імені його автора та видавця. Виключне становище Гільдії книготорговців (*stationers*) також підкреслював Ліцензійний закон 1662 року, який забороняв поширення літературних творів без відповідної санкції [9, с. 133].

У Франції впродовж XVII ст. паризькі книготорговці також домоглись закріплення в законодавчих актах своїх привілеїв. Г.Ф. Шершеневич зазначає, що на початку XVII ст. у Франції починають зустрічатись постанови, що були покликані узагальнити вже наявні розрізнені привілеї. Зокрема, в поліцейському статуті 1610 року було встановлено, що під час відвідання книжкових лавок підлягали конфіскації знайдені книги, що були надруковані всупереч привілеєм. Статутами 1618 року передбачалась заборона для всіх видавців, книжкових торгівців та палітурників переддрукувати твори, на які буде отримано привілеї від короля, а також купувати за кордоном контрафактні книги під загрозою застосування покарань, визначених відповідними привілеями [4, с. 90].

Французький король Людовик XIII едиктом 1626 року встановлює нові правила щодо охорони прав на опублікування літературних творів, віднині французьке законодавство розрізняє давніх і сучасних авторів. Із цього часу старі твори продовжували охоронятись згідно з раніше наданими привілеями до закінчення терміну їх дії, після чого ці твори повертаються в суспільне надбання [5, с. 201]. Водночас постановою королівської ради 1647 року було передбачено, що будь-яка книга, як нова, так і класична, мала публікуватись виключно на підставі королівського привілею [4, с. 90].

У Німеччині питання повторного друку книг, конкуренції та цензури були врегульовані Указом про франкфуртських видавців 1660 року. Цим указом передбачалось, що довічне ексклюзивне право на друк книги здобував видавець, який опублікував її першим. Повторне опублікування твору іншим видавцем дозволялось лише в разі, якщо первинний видавець протягом двох років не публі-

кував нове видання книги, отже, не задовольняв попит читачів [8, с. 16].

Як бачимо, впродовж XV – XVII століть європейське законодавство охороняло насамперед інтереси видавців та книготорговців. Як справедливо відзначає Г.Ф. Шершеневич, авторські інтереси тоді не мали майже ніякого значення, все зводилось до піклування про інтереси видавців, книготорговців, друкарів як представників однієї з галузей промисловості. Водночас із початком XVIII ст. у країнах Європи під впливом ідей просвітництва дедалі більша увага починає приділятися охороні інтересів авторів літературних творів. Авторські інтереси, на переконання Г.Ф. Шершеневича, мали вийти на перший план хоча б тому, що у XVIII ст. освіченість починає відокремлюватись від двору, виникає особливе інтелігентне товариство, що існує незалежно, виникають літературні гуртки, створюється читацька маса [4, с. 94].

Першим законодавчим актом, який визнав за автором літературного твору прерогативу розпорядження результатом його інтелектуальної праці, став Статут королеви Анни 1710 року. Зокрема, передбачалась заборона відтворення, розповсюдження чи імпорту книги без дозволу автора чи книготорговця. Статут 1710 року був покликаний покласти кінець колишній феодальній монополії видавців, що діяла на підставі королівського привілею 1557 року. Водночас статут зберігав вплив англійської Гільдії книготорговців, яка мала реєструвати всі літературні твори до їхньої публікації, крім того, передбачалось, що три екземпляри кожної книги слід було передати до Королівської бібліотеки, бібліотеки університетів Оксфорду й Кембриджу. Статут передбачав диференційовані строки охорони літературних творів: твори, опубліковані після видання Статуту, охоронялись протягом чотирнадцяти років, і цей строк міг бути подовжений на наступні чотирнадцять років, якщо на час спливу першого чотирнадцятирічного строку автор літературного твору залишався живим; твори, вперше опубліковані до видання Статуту, захищались протягом 21-го року без права подовження цього строку. Зі спливом встановленого строку охорони літературних творів вони ставали суспільним надбанням.

Цей Статут навряд чи можна вважати законом про авторське право в його сучасному розумінні, однак завдяки його появі англійські автори поряд із видавцями здобували право дозволяти чи забороняти відтворення літературних творів. За прикладом Статуту 1710 року, що надавав охорону літературним творам, у 1735 році було створено Закон про авторське право гравців (*Engravers' Copyright Act*), а у 1798 році – Закон про заохочення розвитку мистецтва створення нових моделей та зліпків бюстів (*Act for Encouraging the Art of Making New Models and Casts of Busts, and other things therein mentioned*), кожен з яких передбачав надання 14-річного строку охорони відповідним творам.

З огляду на історичні особливості англійського права поряд із положеннями Статуту 1710 року важливе значення у формуванні правової охорони авторського права відіграла судова практика. Невдовзі після прийняття Статуту 1710 року судова практика засвідчила, що правова охорона за ним не поширюється на похідні твори, зокрема на переклади літературних творів. Про це свідчить, зокрема, прийняте у 1721 році судом лорда-канцлера рішення у справі *Burnet v. Chetwood*, з якого вбачається, що опублікування перекладу літературного твору не суперечило Статуту королеви Анни 1710 року [9, с. 133]. Виявлена прогалина щодо правової охорони похідних творів була виправлена з прийняттям Білля книготорговців 1737 року (*Booksellers' Bill*), яким були встановлені обмеження на переклади та інші переробки літературних творів. Також із прийняттям Білля 1737 року було започатковано довічну охорону літературних творів із додатковим одинадцятирічним строком охорони твору після смерті його автора.

Посилення захисту інтересів авторів у XVIII ст. також можна спостерігати в Іспанії. Визнання за автором літературного твору виняткового привілею друкувати його твір у 1763 році було передбачено указом короля Карла III, при цьому привілеї, надані авторам книг, не припинялися після їх смерті, а переходили до їхніх спадкоємців (якщо не йшлося про громади чи кріпаків), і таке право за жодних обставин не могло бути надавано будь-якій конгрегації світського чи церковного характеру [10, с. 30].

У Франції протягом XVIII ст. зберігався конфлікт між паризькими та провінційними французькими видавцями. Паризькі видавці давна звинувачували провінційних французьких видавців у привласненні результатів їхньої роботи через повторне видання творів, які охоронялись королівськими привілеями, натомість провінційні видавці висловлювали незадоволення своїм становищем, оскільки всі привілеї на видання літературних творів зберігали за собою столичні видавці. Крім того, у 1720 році у Франції з'являється анонімний памфлет під назвою *Memoires sur les vexations qu'exercent les libraires et imprimeurs de Paris*, який засуджував монопольне становище паризьких книжкових торговців, що отримували значні доходи внаслідок дарованих їм привілеїв, а також порівнював забезпечене становище видавців та злиденність авторів літературних творів [4, с. 94]. У 1776 році також з'являється Меморандум французького юриста Готьє (Gaultier) про привілеї на торгівлю книгами та продовження їхнього терміну, який був покликаний захистити книготорговців з французьких провінцій, таких як Ліон, Рона, Марсель і Тулуза [8, с. 23].

Французькі королівські укази 1777 року відображали тогочасні погляди уряду на авторські інтереси та на ставлення авторів до книжкових торговців. Указами 1777 року, як і раніше, не дозволявся друк літературних творів будь-ким із видавців без попереднього отримання привілею, водночас не дозволялось подовження строку чинності наданих привілеїв зі спливом строку їх чинності, окрім випадку суттєвого (не менше ніж на одну чверть) збільшення їх обсягу. Видавці, що здобували привілеї щодо літературних творів, мали користуватись виключними правами друку та продажу творів протягом усього передбаченого таким привілеєм строку або навіть до смерті автора твору (якщо автор переживав строк чинності привілею). Автор та його спадкоємці користувались довічним привілеєм щодо літературних творів, допоки вони не відступлять такі права на користь видавця.

На переконання Д. Ліпчик, ордонанси уряду Людовіка XVI від 30 серпня 1777 р., що визнавали за автором право на опублікування та продаж свого твору, затверджували дві самостійні категорії привілеїв: привілеї, що надаються видавцям на певний обмежений термін пропорційно із сумою їхніх витрат, і привілеї, основу яких становила творча діяльність, відповідно, вони були безстроковими [10, с. 31]. Указом 1778 року французькі автори літературних творів також здобули право багаторазового друку своїх творів у видавців, зберігаючи при цьому авторське право [4, с. 101].

Револьюційні події у Франції кінця XVIII ст. сприяли подальшому розвитку концепції авторського права. Із прийняттям революційного закону 1793 року авторське право Франції звільняється від пережитків попередніх часів, права автора літературного твору визнаються за фактом створення твору та не залежать від видання будь-яких привілеїв. Автори користувались виключним правом відтворення своїх літературних творів довічно, тоді як їхні спадкоємці й інші правонаступники могли користуватись цими правами впродовж 10-ти років після смерті автора [4, с. 102].

Розвиток авторського права в Німеччині у XVIII ст. також свідчить про надання правової охорони інтересам авторів літературних творів. Прусска Книга статутів 1794 року передбачала загальну заборону на передрук творів без дозволу власника. З метою повторного видання

книги, щодо якої вже існував договір автора з видавцем, зацікавлені особи мали отримати відповідний дозвіл від автора твору [8, с. 18].

Упродовж XVIII – XIX ст.ст. також стає помітною тенденція до розширення кола об'єктів права інтелектуальної власності, які підлягали правовій охороні в країнах Європи. У Великобританії у 1777 році за результатами розгляду справи Баха проти Логмана (*Bach v. Longman*), ініційованої композиторами Йоганном Крістіаном Бахом (Johann Christian Bach) і Карлом Фрідріхом Абелем (Karl Friedrich Abel), суд визначив, що опублікований музичний твір у силу положень Статуту 1710 року захищається так само, як літературний твір [9, с. 134].

У Франції правова охорона у XVIII ст. була надана творам образотворчого мистецтва (1714), скульптурам (1777), драматичним творам (1780), музичним творам (1786). У Великобританії у 1833 р. правову охорону було надано драматичним творам, а з 1862 р. Законом про авторське право на образотворче мистецтво (*Fine Art Copyright Act*) передбачалася охорона творів живопису, ескізів та фотографій на період життя автора та семирічний термін після смерті автора [9, с. 134]. У Німеччині відповідно до Пруського закону про авторське право 1870 року охорона поширювалася на літературні, музичні, драматичні твори, друковані зображення. Водночас питання охорони прав авторів творів мистецтва та фотографії в Німеччині залишалося неврегульованим до прийняття в 1876 р. Закону про права на твори образотворчого мистецтва.

У XIX ст. надзвичайно актуальним стає питання міжнародного захисту авторського права, оскільки досить поширеним явищем того часу було перевидання літературних творів в іноземних державах без згоди авторів чи видавців. Незважаючи на значний прогрес у регулюванні авторських прав у попередньому столітті, надана авторам правова охорона їхніх творів досі обмежувалася територією окремої держави. Особливо гостро це питання поставало перед Німеччиною, яка на початку XIX ст. була поділена на множинність суверенних суб'єктів, які користувались спільною мовою. У період між 1827 та 1829 роками в межах Німецького союзу Пруссією були укладені угоди з 32-ма іншими німецькими державами про взаємне визнання прав на іноземні літературні твори [11, с. 465].

У 1840 р. між Австрією та Сардинією було укладено двосторонній договір, який також діяв на територіях Ломбардії та Венеції, П'ємонті, в містах Ансі, Ніцца, Турин та Генуя. Договір мав на меті врегулювати суперечки між видавцями щодо перевидання творів, а ввезення неліцензійних примірників творів до Ломбардії було заборонено. Крім літературних творів, об'єктами авторського права, що охороняються договором, були гравюри, літографічні твори, ордені та скульптури, а також переклади зарубіжних творів.

Незабаром взаємне визнання авторського права стало предметом низки наступних міждержавних угод: Договору 1846 р. між Пруссією та Великою Британією, Конвенції про авторське право між Францією та Великою Британією 1851 р., Договору Франції та Швейцарії 1882 р. тощо [12, с. 26].

Забезпечення взаємного визнання та охорони прав авторів літературних та художніх творів досягалось насамперед шляхом застосування до іноземних авторів та їхніх творів національного режиму захисту, який держава забезпечувала для своїх власних громадян. Так, наприклад, якщо французькі закони про авторське право 1791 та 1793 років захищали лише твори, опубліковані французами чи іноземцями на території Франції, то французький декрет про авторське право 1852 року вже забезпечував правовий захист літературних та художніх творів незалежно від місця їх оприлюднення [13, с. 6–7]. Прийнятий у 1886 році у Великобританії Закон про міжнародне авторське право (*International Copyright Act*) став

важливою передумовою для подальшого підписання британським урядом Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів.

Укладенню Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів передувала масштабна підготовча робота, яка була ініційована міжнародною спільнотою письменників. У 1878 році у Парижі під час роботи конгресу письменників була заснована Міжнародна літературна асоціація та поставлено завдання укладення в майбутньому першої міжнародної конвенції щодо захисту літературної власності [14, с. 32].

У 1884 р. у Швейцарії відбулася дипломатична конференція, ключовим питанням у роботі якої була розробка на урядовому рівні першого офіційного проекту міжнародної багатосторонньої конвенції в галузі авторського права. Ця робота була завершена в 1885 р. під час другої дипломатичної конференції в Берні, скликаній за ініціативою Федеральної ради Швейцарії. Однак вирішальною для затвердження першої міжнародної конвенції про авторське право стала третя дипломатична конференція, що відбулася в Берні у вересні 1886 р. за участі делегатів із Німеччини, Бельгії, Іспанії, Франції, Гаїті, Італії, Ліберії, Великобританії, Швейцарії та Тунісу, а також у присутності спостерігачів від Сполучених Штатів Америки та Японії. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів (далі – Бернська конвенція), підписана десятьма державами-засновницями, створила Союз для захисту прав авторів на їхні літературні та художні твори [15, с. 110].

Насамперед Бернська конвенція визначала, що автори, які є громадянами однієї з країн Союзу, або їхні правонаступники користуються в інших країнах правами на свої твори, опубліковані в одній із цих країн або неопубліковані, які на даний момент надають або надаватимуть у майбутньому закони громадянам відповідної іноземної країни. Здійснення цих прав пов'язується з виконанням умов і формальностей, передбачених законодавством країни походження твору; правова охорона твору в інших країнах не може перевищувати строку захисту, наданого в країні походження твору.

У цілях застосування положень Бернської конвенції було встановлено, що країною походження твору вважається країна першої публікації або, якщо ця публікація відбувається одночасно в кількох країнах Союзу, та з них, законодавством якої надається найкоротший термін охорони. Для неопублікованих творів країною походження твору вважається та країна, до якої належить автор. Положення Бернської конвенції в однаковій мірі застосовуються також до видавців літературних або художніх творів, опублікованих в одній із країн Союзу, навіть якщо їхній автор належить до країни, що не є членом Союзу [16].

Термін «літературні та художні твори», що живається в Бернській конвенції, включає широкий спектр об'єктів авторського права: книги, брошури чи будь-які інші твори; драматичні або драматично-музичні твори, музичні композиції зі словами або без них; малюнки, живопис, скульптури, гравюри; літографії, ілюстрації, географічні карти; плани, ескізи та пластичні роботи, що стосуються географії, топографії, архітектури чи науки загалом; і, нарешті, будь-яка продукція будь-якого виду в літературній, науковій чи художній сфері, яка може бути опублікована будь-яким способом друку або відтворення.

Автори, які є громадянами однієї з країн Союзу, або їхні правонаступники користуються в інших країнах виключним правом робити або дозволяти переклад своїх творів до закінчення десяти років з моменту публікації оригіналу твору в країнах Союзу. Для творів, опублікованих у розсилках, десятирічний період відраховується лише з моменту опублікування останньої доставки оригінального твору. Для творів, які складаються з кількох томів, що видаються з періодичністю, а також для бюлетенів чи зошитів, виданих

літературними чи науковими товариствами чи окремими особами, кожен том, бюлетень чи зошит розглядається як окрема праця за десятирічний період.

Законні переклади відповідно до ст. 6 Бернської конвенції стали охоронятися як оригінальні твори. Тому вони користуються захистом, передбаченим статтями 2 і 3, щодо їх несанкціонованого відтворення в країнах Союзу. Однак якщо йдеться про переклад твору, який є суспільним надбанням, то перекладач не може заперечувати проти того, щоб той самий твір був перекладений іншими авторами.

Конвенція також зберегла можливість законного запозичення літературних чи художніх творів для публікацій, призначених для викладання або наукового характеру, або для створення літератури, як це передбачено законодавством країн Союзу та спеціальними домовленостями, які вже укладені або будуть укладені між ними. Поряд із цим Бернська конвенція визначила варіанти несанкціонованого непрямого запозичення літературних чи художніх творів, до яких належать: переробки, музичні аранжування тощо, коли вони є лише відтворенням такого твору, в тій самій чи іншій формі зі змінами, однак при цьому додатки чи вилучення є несуттєвими та не можуть набути характеру нового оригінального твору.

Загальні принципи захисту прав авторів були передбачені в ст. 12 Бернської конвенції, що дозволяла вилучення відповідно до внутрішнього законодавства кожної країни будь-якого контрафактного твору в разі ввезення в ті країни Союзу, де оригінальний твір підлягає правому захисту. Відповідно до ст. 16 Бернської конвенції для нагляду за виконанням положень було створено міжнародний орган під назвою «Бюро Міжнародного союзу з охорони літературних і художніх творів», який керується вищою адміністрацією Швейцарської Конфедерації.

Бернська конвенція набула чинності 5 липня 1887 року після того, як її ратифікували 9 із 10 країн, які її підписали: Бельгія, Франція, Німеччина, Великобританія, Гаїті, Італія, Іспанія, Швейцарія та Туніс. Згідно зі статтею 19 Конвенції, приєднання країни до неї дозволяло одночасно застосовувати її застосування до власних колоній або заморських володінь. Наприклад, ратифікація Конвенції Сполученим Королівством також поширилася на Південну Африку, Австралію, Канаду, Індію та Нову Зеландію. До кінця 19 століття учасниками Конвенції також стали Монако, Чорногорія, Данія, Японія, Люксембург і Норвегія.

Узагальнюючи викладений матеріал, можна дійти висновку, що передумовами для формування правової охорони прав на літературні та художні твори стало винайдення у XV ст. Й. Гутенбергом друкарського устаткування з рухливими літерами, а також відродження в Європі інтересу до освіти та літературної спадщини минулого. Першими захист прав на літературні твори в країнах Європи отримують видавці. Права видавців охороняються шляхом наділення їх виключними правами на друк літературних творів на підставі королівських привілеїв. Привілеї на видання літературних творів, які були поширені протягом XVI – XVII ст.ст., переслідували подвійну мету: вони сприяли збагаченню королівської скарбниці за рахунок доходів від надання привілеїв, а також забезпечували державний контроль за видавничою діяльністю, в тому числі цензуру друкованих видань.

З початком XVIII ст. у країнах Європи під впливом ідей просвітництва дедалі більша увага починає приділятися охороні інтересів авторів літературних творів. Статут королеви Анни 1710 року традиційно вважається першим законодавчим актом, що врегулював права не лише видавців, але й авторів літературних творів. Надалі до кінця XVIII ст. права авторів літературних творів були визнані в законодавчих актах Іспанії, Франції та Німеччини. З огляду на специфіку англійського права питання щодо правової охорони авторського права у XVIII ст. було

врегульовано також низкою англійських судових прецедентів, наприклад, у справі *Burnet v. Chetwood* 1721 року та у справі *Bach v. Longman* 1777 року.

Упродовж XVIII – XIX ст.ст. у країнах Європи стає помітною тенденція до розширення кола об'єктів права інтелектуальної власності, які підлягали правовій охороні, а також до міжнародного захисту авторського права. Появі у 1886 році першої міжнародної конвенції щодо охорони літературних та художніх творів передувала масштабна підготовча робота, ініційована міжнародною спільнотою письменників.

Ознайомлення зі змістом Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів 1886 року в її початковій редакції дозволяє відзначити ключові положення, що стали визначальними в розвитку подальшого міжнародно-правового співробітництва. Перш за все конвенція передбачала універсальний національний режим правової охорони для об'єктів авторського права, що походять із будь-якої країни-члена. Крім того, безсумнівно перевагою цього документа було встановлення розширеного і водночас невиключного переліку об'єктів авторського права, а також єдиного десятирічного строку охорони для перекладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Еннан Р.Е. Становлення та розвиток правової охорони авторського права. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2009. № 1. С. 77–80.
2. Вірченко В.В. Історія генезису та еволюції авторського права в країнах Європи та Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. № 3. С. 124–132.
3. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. 8-е изд. Москва : Статут, 2020. 351 с.
4. Шершеневич Г.Ф. Авторское право на литературные произведения. Казань : тип. Имп. ун-та, 1891. 313 с.
5. Thulliez Louis. Droit romain: De la spécification. Droit français. De la propriété littéraire. Paris : Moquet imprimeur, 1876. 307 p.
6. Муромцев С.А. Авторское право. *Юридический вестник* : издание Московского юридического общества. 1879. № 3. С. 352–364.
7. Armstrong E. Before copyrigh: The frencg book-privilege system 1498-1526. Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney : Cambridge University Press, 1990. 305 p.
8. Валле В. Спадок Джеймса I та королеви Анни: охорона інтелектуальної власності у часі й просторі. Київ : Дух і літера, 2010. 216 с.
9. Ильницкий К.О. Правовой анализ становления и развития законодательства Великобритании об авторском праве. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2012. № 1. С. 132–135.
10. Липчик Д. Авторское право и смежные права (Droit d'auteur et droits voisins) ; перевод с французского ; предисловие М.А. Федотова. Москва : Ладомир; Издательство Юнеско, 2002. 794 с.
11. Грабарь В.Ф. Материалы к истории литературы международного права в России (1647–1917) ; науч. ред. : У.Э. Батлер ; отв. ред. и предисл. : В.А. Томсинов. Москва : Зерцало, 2005. 888 с.
12. Ricketson S. The Berne Convention for the protection of literature and artistic works, 1886–1986. London : Queen Mary College, 1987. 1030 p.
13. Renault Louis. De la propriété littéraire et artistique au point de vue international. Paris : Marchal Billard et Ce, 1878.
14. Bulletin De L'association Littéraire. 1882. № 18. P. 32.
15. Дроб'язко В.С. Історичні й теоретичні аспекти Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів. Київ : НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ ; Інтерсервіс, 2018.
16. Convention de Berne pour la protection des œuvres littéraires et artistiques (1886). URL: <https://wipolex.wipo.int/en/text/278701>